

Dejcsics Konrád (1980) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, az ELTE BTK Ókortudományi Doktori Programjának hallgatója. Kutatási területe a narratológia és késő ókori elbeszélő szövegek.

Szent Jeromos korának irodalmi körforgása: bepillantás a szerzeteséletrajzok segítségével

Dejcsics Konrád

Gérard Genette egy mű főszövegét kísérő, annak alárendelt szövegek, a paratextusok legfontosabb funkcióját abban látja, hogy segítségükkel a szerzőnek különleges alkalma nyílik a mű befogadásának irányítására vagy annak elősegítésére.¹ A paratextusok révén a szerző kapcsolatot teremthet a szöveg ideális valósága, valamint a befogadó közönség társadalomtörténeti valósága között.² Ha alárendelt szövegekről van is szó, jelentőségük mégis kiemelkedő. Azt remélhetjük tőlük, hogy vizsgálatukkal a szövegalkotás és -befogadás folyamatába is betekintést nyerhetünk.

A Jeromos-filológiát a kezdetektől foglalkoztatja a lehető legpontosabb Jeromos-kronológia felállítása, beleértve ebbe az egyes munkák keletkezési körülményeinek és recepciójának kérdését is.³ Ennek elkészítésében elsősorban Jeromos levelezése, exegetikai munkáinak előszavai, valamint teológiai és polemikus műveinek futólagos megjegyzései, illetve hosszabb-rövidebb szakaszai nyújtanak ígéretes, ámde nem minden esetben kellően reflektált kiindulópontot. A források tartalmazznak a művek „főszövegéből” vett textusokat és paratextusokat egyaránt. A kifejezetten nem autobiográfiai szövegek életrajzi felhasználása mindazonáltal legalábbis elméleti kétségeket vet fel,⁴ miközben az esetleg kevésbé problematikus paratextusok gyakran kívül maradnak az érdeklődés körén. A következőkben – azt is illusztrálandó, hogy az efféle megközelítés lehetséges – három paratextustípus, egy epitextus (olyan szöveg, amely a művön kívülről utal az illető műre), egy ajánlás (*dedicatio*), valamint egy előszó (prológus) tükrében vizsgáljuk meg Szent Jeromos korának irodalmi nyilvánosságát, illetve a szerzeteséletrajzok ebben elfoglalt helyét.

Irodalmi körök az ókori római társadalomban

Ahhoz, hogy a jeromosí, vagy általában az antik paratextusok jelentőségét megértsük, röviden vázolnunk kell az irodalmi szövegek késő ókori körforgásának mikéntjét. Az irodalmi nyilvánosság az ókori római társadalom számos további jelenségéhez hasonlóan a patrónus-kliens viszonyon belül helyezhető el. E viszony két eltérő társadalmi helyzetű személy között egyfelől az aszimmetria, másfelől a javak kölcsönös cseréje mentén szerveződik.⁵ A csere ugyan elsősorban anyagi jellegű, ám a befolyásos patrónus az anyagi támogatás mellett társadalmi státuszt is kölcsönöz a patronáltjának, míg az író kíséretet, szórakoztatást és az irodalom által garantált hírnevet biztosít mind ezért cserébe. Az irodalom közvetítette patrónus-kliens kapcsolat dinamikus, a társadalmi interakciók egész sorát teszi lehetővé, amelyek egyéb típusú patrónus-patronált viszonyokban kevésbé jelentkeznek. A patronált írók esetenként előkelőbb társadalmi réteghez tartoznak, s ezáltal nagyobb függetlenséget is élveznek, mint egy átlagos kliens, részesei lehetnek további patrónus-patronált kapcsolatoknak, amelyek révén egy különleges hálózat tagjaivá válnak. Éppen ezért a patrónus és a támogatott író függőségi viszonyát inkább az *amicitia*, a barátság fogalmával szokás leírni.⁶ Az *amicitia* meghatározta irodalmi körben nyílik meg az író számára az alkotás, a felolvasás (*recitatio*), a terjesztés és a kritika fogadásának lehetősége.

Amint Raymond J. Starr Cicero és Plinius levélkorpuszainak elemzése alapján kimutatta,⁷ egy szerző műve végső változatát rendszerint elsőként egy közeli barátjának (a munka dedikáltjának) küldi el, aki javításokat indítványoz, s egyben egyfajta – baráti – kritikát is biztosít. Az ez alapján elvégzett első javítást követően a szerző kiterjeszti azoknak a körét, akik hozzájuthatnak művéhez. Vagy saját költségére másolatokat készített, vagy – s ez a gyakoribb – felolvasást tart, amelyre baráti-irodalmi köre tagjait hívja meg. Az itt megjelenő közönség, amely barátokból és patrónusokból áll, még mindig elfogadó és baráti kritikusan beállítottságú. A mű egyelőre szerzője kontrollja alatt marad, hiszen másolatai még nem kerültek be a szélesebb irodalmi áramlásba, lehetséges irodalmi vetélytársak nem, csak a belső kör ismeri. Az értékelés és esetleges javítás után jut ki a szélesebb irodalmi nyilvánosság – egyben a kritikusok vagy irodalmi ellenfelek – elé. E harmadik lépés történhet úgy, hogy a mű címzettje nyilvánossá teszi másolatok készíttetésére révén, vagy – amennyiben a szerző anyagi háttere lehetővé teszi – maga is sokszorosítja, és társadalmi kapcsolatain keresztül terjeszti a művet. A dedikáció címzettje, a patrónus ajándékként továbbküldheti az írást saját baráti körének (s ekkor a másolást maga finanszírozza), vagy a művet ajánlja e baráti körön belül, s azok, akiknek a munka felkeltette az érdeklődését, kölcsönkérlik tőle az eredeti példányt, hogy maguk másoltassák. Akárhogy is, az nyilvánvaló, hogy az eredeti címzett rendkívüli szerepet játszik a mű terjesztésében, s ezáltal a szerző ismertté válásában is. Cserébe pedig a dedikáció nyújtotta elismerést kapja: ugyancsak ismertséget – akár a halálán túl is. Az ajándékozás és a könyvek cseréje, kölcsönzése során a hálózaton belül az értékek cseréje indul meg, s mindez ingyen, mintegy a megajándékozott személy belső értékének elismeréseként. Aki tehát bekerült ebbe a hálózatba, kiváltságos helyet kapott, akár szerzőként, akár olvasóként.

E körforgás további sajátos jellemzője az, hogy a művek – amint az előkészítő fázist követően újukra indulnak a másolás során – kikerülnek szerzőjük kontrollja alól. Egyfelől az egyes lemásolt példányokból a szerzőnek közvetlen anyagi haszna már nem származik, másfelől a könyvek tartalmát, amely a másolás során romolhat és változhat, már nem, vagy csak nehezen tudja befolyásolni. A befogadó sem tudhatja mindig, hogy az adott változat a végső változat-e, sőt esetenként azt sem, hogy a könyv, amelyet a kezében tart, az illető szerző autentikus műve-e. A recepció irányításának ezért egyedül lehetséges eszközei itt megint csak a megfelelő paratextusok: a kísérő szövegek.

A Jeromos korában, a 4. század közepén megszilárduló keresztény környezetben tovább élnek az irodalmi nyilvánosságnak már az Augustus-korban kialakult strukturái, ha helyenként megváltozott tartalommal és esetleges hangsúlyeltolódásokkal is. Az a kör, amely a 4. század folyamán egyre szélesebb körben működő monasztikus-aszketikus írók számára a befogadó közeget biztosítja, a római szenátori arisztokrácia, s elsősorban annak is a női tagjai.⁸ A 4. század közepétől fogva az arisztokrata asszonyok körül megjelennek az éppen kialakulóban lévő szerzetesi irányzatok (az özvegységet és szüzességet városi házi közösségekben megélő „remeteség”, valamint a keleti szerzetesség hatására a monasztikus közösségeket hangsúlyozó „szerzetesség”) képviselői, s népszerűsítik felfogásukat. A – talán Athanasius hatására még a 340-es években megtért – arisztokrata asszonyok (néhányuk nevét is ismerjük Jeromos írásaiból: Paula, Paulina, Blesilla, Eustochium; Marcella, Asella és Marcellina) társadalmi státuszuk és gazdasági forrásaik révén támogatást, nyitottságuk és elkötelezettségük révén pedig befogadó közeget és kapcsolati hálót jelentenek a szerzetesség gondolatának lelkes terjesztői számára. Ez a kör kiegészül a római klérus előkelő tagjaival, elsősorban a római püspökkel, s az arisztokrata asszonyok támogatását ugyancsak élvező papsággal (gondoljunk az antiochiai Paulinusra, vagy a salamisi Epiphaniusra). Példának okáért Damasus pápa, Jeromos valódi patrónusa volt az, aki (Paulinus és Epiphanius mellett) szerzőnk az aszketikus elkötelezettséget tápláló arisztokrata körökbe bevezette.

E körök hagyományában régtől fogva jelen van az irodalom pártfogása, ám bizonyos hangsúlyok a szerzetesi-keresztény közegben megváltoztak.⁹ Az eredetileg a császártól kiinduló hierarchikus patrónusi rendszert felváltotta az egyes egymással versengő szenátori családok körül kialakult hálózat; a patrónus-patrónált viszonyt meghatározó függőség pedig tartalmilag helyet adott a tanár-tanító

Szent Jeromos, Ep. 71,5

*Művecskéimet, amelyekről te aligha érdemeik miatt, hanem udvariasságból mondod, hogy szeretnéd megkapni őket, odaadtam embe-
reidnek, hogy másolják le, és az összefűzött papírlapokra írt másolatokba bele is tekintetem, sőt gyakorta intettem őket, hogy figyelmesebben vessék össze az eredetivel, s a hibákat javítsák ki. [...] Ezért, ha bármi elírást találsz, vagy hibás alakokat, amelyek akadályozzák az olvasót a megértésben, nem engem kell hibáztatnod, hanem embereidet, meg az írnokok járatlanságát és a másolók hanyavettségét, akik nem azt másolják le, amit látnak, hanem amit gondolnak, s míg mások hibáit igyekeznek kijavítani, maguk követnek el hibákat.*

Továbbá hamis hír jutott a füledbe: Iosephus könyveit meg a szent Papias és Polycarpus műveit nem fordítottam latinra, hiszen sem időm, sem erőm nincs arra, hogy ilyen nehéz dolgokat idegen nyelven ugyanazzal az eleganciával adjak vissza.

Takács László fordítása

viszonynak. Ebben az anyagi forrásokat és kapcsolati hálót nyújtó patronáló asszonyok erőteljesebben rá vannak utalva író tanáraik tudására és szavahihetőségére. A költészetben keresztül megvalósuló hírnév helyett a patronált személyek most azt az „ezoterikus” tudást kínálják fel, amelyre maguk keleti tanulmányaik vagy konkrét szerzeteséletük során tettek szert. Mindez pedig olyan változás, amely a hagyományos retorikai elemek között (dedikáció, előszavak, ajándékok küldése és fogadása) újdonságként irodalmi formában is megjelenik. A művek paratextuális eszközei mellé Jeromos egy további eszközt is választ, amellyel az előkelő aszketikus körökkel való kapcsolatát fenntartja és szervezi: a hasonló recepcióirányítási céllal már a római irodalom ezüstkora óta használt levél műfaját.

A *Vita Pauli* és kísérőlevele

Vizsgáljuk meg tehát az irodalmi körök eddig vázolt működését néhány paratextuson keresztül. Szent Jeromos első szerzetesletrajza, a thébai Pál és Antonius találkozásait bemutató *Vita Pauli* a 370-es évek közepén Szíriában, a chalkisi sivatagban keletkezett.¹⁰ Ez az írásmű az a munka, amellyel Jeromos a szerzetesi és aszkéta mozgalmakon belül írói hírnevét megalapozta.¹¹ A munka építexzusaként a levelek között található egy 379-re datált darab (*Ep.* 10), a concordiai Paulusnak címezve. Kísérőlevélről van szó, amelyben a szerző a munkát ajándékba küldi a százéves címzettnek. A levél végén a következőket olvassuk (*Ep.* 10,3):

[Kérem tőled] *Fortunatianus* magyarázatait és a keresztényüldözőkről való feljegyzések miatt *Aurelius Victor* történeti munkáját, egyszersmind *Novatianus* leveleit, hogy míg a szakadár lélek mérgét kóstolgatjuk, nyugodtan kortyolhasuk a vértanú *Szent Cyprianus* ellenszerét. Közben elküldtük neked, vagyis az öreg Paulusnak a még öregebb Paulust, amely stílusának közérthetőségén az egyszerűbb emberek érdekében sokat fáradoztunk. De nem tudom, miképpen lehetséges, mert legyen bár vízzel tele, mégis őrzi az edény a régi illatot, melyet, míg nyers anyag volt csupán, teljesen magába szívott. Ha ez a művecske megnyerte tetszésedet, akad még más elrejtett dolog, melyek rengeteg keleti kincscsel gazdagon – ha a Szentlélek jó szelet küld – révbe érnek majd nálad.¹²

Az idézett szakasz első része a címzett személyén keresztül bepillantást enged abba a hálózatba, amelyben az egyes irodalmi művek keringtek. Az illető öreg concordiai Pál, Jeromos barátjának és iskolatársának, Rufinusnak a földije, aki gazdag teológiai gyűjteménnyel rendelkezett, s az 5. levél tanúsága szerint az idézett műveken túl volt egy Tertullianus-kódex is, amelyet valamikor Rufinusnak adott kölcsön (*Ep.* 5,2). A kutatásban felmerült az a vélemény, hogy Jeromos a *Vita Paulit* az idézett levél tanúsága szerint nemcsak amolyan születésnap ajándékként küldi neki, hanem neki is dedikálja, azaz őt választja a munka első kritikusanak, s egyben rábizza a munka további terjesztését is.¹³ Ténylegesen emellett szól az, hogy Jeromos a művecske másolásáról maga gondoskodott (maga finanszírozta azt); a levél tanúsága szerint nem kérésre, hanem ajándék gyanánt küldte el; továbbá Pálnak szóló ajánlata, miszerint

könyvtára további érdekességeket is tartogat, végül az a tény, hogy a concordiai Paulus jelentős könyvtárral, illetve – ennek megfelelően – kiterjedt irodalmi kapcsolati hálózattal rendelkezett. A szöveg hagyományban mindazonáltal nincs nyoma a dedikációnak, és a szokásosan mellette felhozott további érvek sem tűnnek igazán meggyőzőnek.¹⁴ Jeromos ajándékozási buzgalmának vagy éppen a concordiai Paulusnak köszönhetően a kis munka végül rendkívüli ismertségre tett szert a római arisztokrata körökben, s a műben bemutatott első remete, Paulus neve a szerzetesi élet metaforájává vált.¹⁵

A 10. levélben a dedikációhoz hasonló további építexuális funkciót is megfigyelhetünk: Jeromos az idézett szakaszban áttételesen saját retorikai iskolázottságáról és mindenekelőtt műve stílusáról is szól. Azzal érvel, hogy bár maga éppen „*simplicior*” (egyszerűbb) olvasóközönsége miatt minden tőle telhetőt megtett stílusának közérthetőségén fáradozva (*in deiciendo sermone*), de a dolgok természetes rendje az, hogy irodalmi képzettségét senki sem vetheti le, az nyomot hagy a frissen keletkezett művön. Ez a fajta játékoság éppen a *Vita Pauli* retorikai csiszoltságát evokálja. S az edény-metafora mellett van még más is: a „művecske” szerzője egy több műből álló sorozat kezdetének tekinti, amelyet „elrejtett dolgok”-nak nevez. Érdemes idézni magát a latin szöveget: [...] *habemus etiam alia condita, quae cum plurimis orientalibus mercibus ad te, si Spiritus Sanctus adflaverit, navigabunt* („akad még más elrejtett dolog / nyalánkság, melyek rengeteg keleti kincscsel gazdagon – ha a Szentlélek jó szelet küld – révbe érnek majd nálad”). A *condita* többjelentésű szó: vagy a *condo, condere* (‘elrejt’), vagy a *condio, condire* (‘megfűszerez, ízletes-sé tesz’) ige participium perfectum alakja. Egyetlen magánhangzó-hosszúság csak a különbség: ha a *condita* olvasatnál maradunk, akkor „elrejtett dolgokról” van szó, ha pedig a *condita* alakot vesszük, akkor „nyalánkságokról”. Ez utóbbi mellett szól az olvasó számára az *orientales merces* („keleti áruk”) különleges fűszereket, illatszereket és édességeket felidéző szövegkörnyezete is. Mindez kiegészül azzal a merész és megint csak többféleképp értelmezhető képpel, hogy a keleti áruk sikeres behajózásáért a Szentlélek fuvallata lesz felelős: mint vitorlát dagasztó szél és mint sugalmazó fuvalom.¹⁶ A 10. levél tehát könnyed, ám retorikailag gondosan kidolgozott, különleges, ízes olvasmányélményt ígér. Ha mindezt összehasonlítjuk a *Vita Pauli* csiszolt, éppen nem *humilis* stílusával és különleges tartalmával (gondoljunk Antoniusnak a sivatagba mint a szerzetesélet imaginárius terébe való behatolására, s az ott megjelenő szatírra és hippokentaurosra), a levél egyáltalán nem túloz. Az utalások rendszerével, illetve magával az utalásrendszer csiszolt stílusával irányítja a befogadót, elsődlegesen az öreg Paulust és – minthogy az antik levelek általában szélesebb nyilvánosságnak szólnak – vele együtt mindazokat, akik a *Vita Paulit* és a levelet párhuzamosan olvassák. A jelen vizsgálat keretein messze túlmutató kérdés az, hogy a mai olvasó milyen mértékben veheti figyelembe mindezt akkor, amikor a *Vita Pauli* történeti hátterét és referenciális viszonyait kezdi vizsgálni. Az talán mindenképp elmondható, hogy a történetiség és fikcionalitás kérdésében ugyancsak az „egzotikumra” utaló mozzanatok lesznek az irányadók.

Ezek után érdemes kis kitérőt tennünk. Jeromos további leveleiben is tesz egy-egy megjegyzést a korabeli irodalmi kommunikációval kapcsolatban.¹⁷ Részt vesz a könyvek kül-

désében és másoltatásában, különösen betlehemi korszakában, ahol kisebb apparátus: külön másológyműhely és fizetett másolók is rendelkezésére állnak a munkák sokszorosításra. Ebben a szakaszban Jeromos Rómában élő arisztokrata barátai gondoskodnak a munkák megismertetéséről abban az olvasói körben, amelybe bejárásuk, illetőleg amelyre hatásuk van. Természetesen a szerző öninszenzírozása – saját irodalmi profiljának megteremtése – is fontos, főleg amikor a távolról kell azt fenntartania.¹⁸ 393-ban Jeromos levelet ír Rómába egy bizonyos Desideriushoz és feleségéhez, Serenillához, amelyben meghívja őket Betlehembe. Ebben arra biztatja a címzetteket, hogy amennyiben valamely művére szükségük volna, forduljanak Marcellához (az Aventinuson) vagy a szerzetes Dominóhoz. Majd hozzáfűzi (*Ep.* 47,4):

Tranquillust és a görög Apolloniust utánozva írtam egy könyvet az apostoloktól kezdve egészen napjainkig a kiváló férfiakról, és a hosszú felsorolás végén, a tekercs legaljára – mint legapróbb és legkisebb keresztényt – magamat is oda-helyeztem, s emiatt röviden össze kellett foglalnom, milyen műveket is írtam. [...] Egyszóval, amint ezt a kötetet megkapod a fent nevezett személyektől [ti. Marcellától és Dominótól], és a tartalomjegyzékében bármi olyasmit találsz, ami nincs meg neked, ha kívánod, azonnal lemásoltatom.¹⁹

Egy olyan kézírásos kultúrában, amelyben a magánemberek által fenntartott körforgás biztosította a könyvek elterjesztését, rendkívül hasznos lehetett, ha egy fiatal és ambiciózus szerző maga elkészítette saját műveinek listáját, amelyet az azt tartalmazó munkával – esetünkben a *De viris illustribus*sal – együtt rögtön le is másolhattak az érdeklődők.²⁰ A szakasz elején szereplő Tranquillus neve pedig az intertextuális kapcsolatokat aktualizálja, hiszen a levélhez csatolt mű, a *De viris illustribus* ugyancsak az ő említésével kezdődik: „Hortaris me, Dexter, ut Tranquillum sequens, ecclesiasticos Scriptores in ordinem digeram [...]” („Arra biztatsz, Dexter, hogy Tranquillust követve sorba vegyem az egyház íróit”). Caius Tranquillus Suetonius, az ezüstkori történetíró említése persze tágabb összefüggést is megnyit: a népszerű előképre való hivatkozás az érdeklődés felkeltését szolgálja úgy a levélben, mint a műben. A műfaji előzmények említésén és a reklámon túl az irodalmi elitől térben távol lévő szerzőnek esetenként arra is szüksége van, hogy római olvasóit filológiai kérdésekről tájékoztassa, továbbá – minthogy művei a másolás során önálló életre keltek – egyes, a neve alatt futó fordításoktól el is határolódjék. Mindebben megint csak a levél műfaja van segítségére.²¹

Egy elveszett dedikáció nyomában: a római aszkéta körök és a *Vita Hilarionis*

Visszatérve a szerzeteséletrajzokhoz: Jeromos *Vita Pauliját* a betlehemi tartózkodás során két újabb szerzeteséletrajz, a *Vita Malchi captivi* és a *Vita Hilarionis* követte. Jeromos leghosszabb szerzeteséletrajza, a 390–91 körül keletkezett *Vita Hilarionis* különleges figyelmet érdemel a paratextusok szempontjából. A mű adekvát szövegkiadása sajnos egyelőre hiányzik, pedig épp a szövegkritikai kérdések hívják fel figyelmünket egy fontos tényre. Paul B. Harvey fontos szövegkritikai cikké-

ben²² bemutatja, hogy két, a kéziratok egyik legrégebb csoportját reprezentáló 9. századi kézirat, a Monacensis 06393, illetve a Bruxellensis lat. 8216-18 (3595) az eddig elfogadottakhoz képest eltérő szövegváltozatot tartalmaz, jelesen a *Vita Hilarionis* dedikációját. Közvetlenül az Incipit után (megint csak egy peritextus) ez olvasható ezekben a szövegváltozatokban: *In sanctis orationibus tuis memento mei decus ac dignitas virginum nonna Asella* („Szent imádságaidban emlékezzél meg rólam, szüzek méltó éke, Asella anya”), majd (a többi változatban is megtalálható) előszó végén ezt hozzák: *Opto ut in Christo permanens et memor in orationibus tuis sis mei virgo sacratissima* („Kérlek, maradj meg állhatatosan Krisztusban, imádságaidban pedig emlékezzél rám, felettébb szent szűz”). A *Vita Hilarionis* modern kori szövegkiadót általában az az előítélet vezethette, hogy egy dedikáció léte vagy nemléte nem okvetlenül bír kiemelkedő jelentőséggel, feltehetőleg ezért hagyták ezt a szövegváltozatot figyelmen kívül és említetlenül. Ugyanakkor a korabeli irodalmi körforgást és a nyilvánosságot szem előtt tartva rendkívül fontos, hiszen bepillantást nyújt annak működésébe. Asella ahhoz az aventinusi körhöz tartozik – ezt Jeromos leveleiből tudjuk –, amely a 340-es évek első felében még Athanáz révén ismerkedett meg a monasztikus-aszketikus ideálokkal, s amely befogadta a 382-ben Rómába érkezett keleti csoportot, Epiphaniust, Paulinust és Jeromost (*Ep.* 108,6,2). Jeromos a 24. levelet teljes egészében Asella dicséretének szánja, Rómából való menekülésszerű távozását követően pedig neki írja nem kevés önigazolást tartalmazó 45. levelét. A 24. levélben Asellát többek közt a következőképp jellemzi: „Magatartása mindig ugyanolyan. Megvetett ékesség, szegényes ruházat, keresetlen elegancia” (*Ep.* 24,5).²³ A római monasztikus közösség egyik legjelentősebb tagjának küldött tekintélyes szerzeteséletrajz jó esélyekre számíthatott a kör többi tagjánál is. Különösen fontos volt ez akkor, ha maga a munka és annak szerzője is komoly irodalmi (történetírói?) ambíciókat táplált, talán a rendkívül tekintélyes athanázi Szent Antal-életrajzhoz mérhetőket.²⁴ További szövegkritikai vizsgálatot igényelne annak eldöntése, hogy a teljes kézírathagyományra jellemző változattal van-e dolgunk, avagy netán a szerzői első kiadás nyomát tartjuk-e kezünkben.²⁵ Az mindenképpen bizonyos, hogy a dedikáció valódiságát külső szempontok is megerősítik.

Egy mű ajánlása – ahogy Genette is fogalmaz – rögtön két címzettet is megszólít. Előbb a dedikáció címzettjét, másfelől az olvasót is, aki tanúja lesz az ajánlásnak, s nyugtázza azt a kapcsolatot, amelyet az ajánlás feltár. A kapcsolat egyik lényeges eleme az emlékezés, amelynek dedikációnk rögtön két szintjét is megmutatja. A szerző azzal, hogy megnevezi műve címzettjét, megörökíti, „emlékezetessé teszi” őt. Cserébe pedig azt kéri, hogy a címzett is emlékezzék meg róla – imádságában (*in orationibus tuis memento mei; memor in orationibus tuis sis mei*). A befogadó újabb egyértelmű üzenetet kapott: a dedikáció valódi korrelatívuma egy aszketikus közösségben az imádság!²⁶

Az Asellának szóló dedikáció komolysága mellett szól egy további érv is, amely a harmadik típusú paratextusra, az előszóra irányítja figyelmünket. Az előszó hagyományosan az olvasás folyamatának irányítását szolgálja, amennyiben egyfajta meggyőzőségi retorikát épít fel.²⁷ Szokásos elemei közé tartozik a szöveg, illetve a téma felértékelése; a szerző *excusatiója*

propter infirmitatem (elégtelensége miatt); valamint a (fiktív) irodalmi ellenfelekkel való vitatkozás amolyan villámhárítóként,²⁸ amellyel a lehetséges kritikák már előzetesen levezethetők; végül esetleges irodalmi előzmények említése. A *Vita Hilarionis* prologusában megtaláljuk mindezeket az elemeket: a hős, Hilarion homérosi témákhoz mérhető; a szerzőre rosszakarók és irodalmi ellenfelek acsarkodnak Scylla kutyaiként; továbbá megtudjuk, hogy az illető témát Epiphanius, a ciprusi Salamis püspöke feldolgozta már egyszer, csak ő éppen általánosságban dicsérte az elhunytat, ellentétben az aktuális szerzővel, aki majd az elhunyt sajátos csodatetteit írja le.²⁹ A dedikáció fényében kiderül, hogy többről van itt szó, mint az irodalmi előzmény említéséről: tudatos stratégia része. Asellához hasonlóan ugyanis Epiphanius is ismert személy, aszkétikus mester, ugyanannak a római körnek tagja, amelyhez

Jeromos és olvasói is tartoztak.³⁰ A szerző joggal remélheti, hogy elsődleges befogadó közönsége érdeklődve olvassa majd azt a művet, amely nemcsak ismert neveket tartalmaz, történetírói vagy athanázi babérokra tör, hanem némi tudós versengést is ígér.

A római aszkétikus-monasztikus arisztokrata kör működésének egyes részletei még feltárára várnak. Ugyanígy meg kell vizsgálni azt a különleges hatást, amelyet Jeromos azzal el, hogy az előszavak és egyéb paratextusok valós utalásait irodalmi fikciót tartalmazó művek szöveggörnyezetében helyezi el, gondoljunk csak a *Vita Pauli* vagy akár a *Vita Hilarionis* hagiografikus elemeire. Különlegesen érdekes a helyzet a *Vita Malchi* esetében, amelyben az autodiegetikus narrátor számol be Malchus történetéről. Mindez azonban már egy további, alaposabb vizsgálat tárgya kell hogy legyen.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA K 75457 számú pályázat keretében készült.

- 1 Genette 1987. Német kiadása: Genette 1989, 10. Az alábbiakban a német kiadás szövegére hivatkozom.
- 2 Genette 1989, 328.
- 3 Biográfiák, amelyek egy-két helyen rendre pontosítani is próbálják a korábbi Jeromos-kronológiákat: Grützmacher 1901–1908; Cavallera 1922; Nautin 1972–1974; Kelly 2003; Williams 2006 (különösen is a munka függeléke: 262–302).
- 4 Például az *Ep.* 22,7 (amelyben Jeromos chalkisi sivatagi lakóhelyének kegyetlen környezetét és ottani szenvedéseit ecseteli) életrajzi értelmezésének veszélyeire hívja fel a figyelmet Burrus 2001, 442–479, különösen 443–444. Az *Ep.* 24, az Asella dicséretét tartalmazó levél hagiografikus stilizáltságára hívja fel a figyelmet a történetiség igényével szemben: Letsch-Brunner 1998, 64.
- 5 A patrónus-kliens modellhez lásd Saller 2002 (1982), 7–40.
- 6 Ehhez lásd Saller 1989, 49–62.
- 7 Starr 1987, 213–223. A cikk az irodalmi körforgás egyik legjobb összefoglalása, amelyeken a következő megállapítások is alapulnak. A témához lásd még Gamble 1995, 84–85.
- 8 Ehhez lásd különösen is Rebenich 1992, 141–208.
- 9 A 4. századi irodalmi nyilvánosság kérdéséhez lásd Layton 2002, 489–522, valamint Schor 2009, 274–299.
- 10 A kis munka az első remete, Szent Pál életének bemutatását ígéri, ám valójában két szakaszt beszél csak el az életéből: szerzetessé válását, valamint halálát, amelynek Antal volt a tanúja. A mű valódi főhőse Antal, akinek a sivatag szent terébe való bejutásáról, s a *par excellence* remetével, Pállal való találkozásáról tudósít a munka legterjedelmesebb része.
- 11 A *Vita Pauli*t megelőző hasonló témájú írása csak az első levele, a *De septies percussa* volt, amelyet amolyan tanulmányokat lezáró szakdolgozatnak is szokás tekinteni. Nem is szerepel ez a levél a *De viris illustribus* utolsó fejezetében, amelyben Jeromos saját írásműveit sorolja fel. A lista a *Vita Paulival* kezdődik, s a felsorolás közepén találjuk (az Ó- és az Újszövetség, valamint a Paulához és Eustochiumhoz írott levelek szomszédságában) a másik két szerzeteséletrajzot: a *Vita Malchi captivum* és a *Vita Hilarionist* (*De viris illustribus* 135). Vö. Rebenich 2000, 23–40.
- 12 A concordiai öreg Paulushoz. Ford. Takács László. Szent Jeromos, *Levelek I–II.*, Budapest, 2005, 22–23.
- 13 Harvey 2005, 287.
- 14 Vö. Harvey 2005, 288.
- 15 Vö. *Ep.* 58,5,3; 22,36,1; 108,6,2.

- 16 Ennek párhuzama már a 2., ugyancsak erősen retorikus levélben megtalálható: „[...] most a víz közepébe téve sem visszafordulni nem akarok, sem előrehaladni nem tudok. Csak az marad, hogy a *Szentlélek fuvallata* (*Sancti Spiritus aura*) hajtson tovább könyörgésekre, s kísérjen a vágyott part kikötőjébe engem.” (*Ep.* 2, ford. Takács László). A tenger („víz közepe”) és a „Szentlélek fuvallata” itt viszont kizárólag metaforikusan értendő: a monasztikus életre törekvő ember akadályaira, illetve az azok közül kivezető segítségre utalnak.
- 17 Legkorábbi példa erre az 5. levél még chalkisi korszakából. Jeromos ebben utal a levélhez csatolt – nem hagyományozódott – listára is, amely a címzettől, Florentinustól kért (Tertullianus-?) műveket tartalmazza. A könyvekért cserébe saját könyvtárának példányait ajánlja fel. A levél értelmezéséhez: Rebenich 1992, 94.
- 18 Vö. Williams 2006, 97.
- 19 Ford. Takács László.
- 20 Williams 2006, 243.
- 21 Vö. *Ep.* 71,5.
- 22 Harvey 2005. A kérdést már korábban felveti Letsch-Brunner 1998, 65–66.
- 23 Ford. Takács László.
- 24 „A nagy tettek végrehajtóinak érdemét ugyanis akkorának tartjuk – ahogy Crispus mondja – amekkorára kiváló írók képesek voltak szavaikkal felmagasztalni azt. [...] Nekem pedig egy oly nagy és kiváló férfi szavait és életét kell elmondanom, hogy Homérosz is, ha itt lenne, vagy megirigyelné témámat, vagy leroskadna súlya alatt.” *Szent Hilarion élete* 1. Szent Jeromos, „*Nehéz az emberi léleknek nem szeretni*”, ford. Adamik Tamás, Budapest, 1991.
- 25 Harvey ez utóbbit feltételezi: Harvey 2005, 293.
- 26 Nem véletlenül záródnak Jeromos levelei gyakran az imádságos *megemlékezés* kérésével: *Ep.* 30,13; 45,7.
- 27 Genette 1989, 192.
- 28 Genette 1989, 200.
- 29 „Bár szent Epiphanius, a ciprusi Salamis püspöke, aki igen sokszor együtt volt Hilarionnal, megírta már dicséretét egy rövid levélben, amelyet mindenfelé olvasnak, mégis más dolog általánosságban dicsérni egy elhunytat, és megint más leírni az elhunyt sajátos erőit. Éppen ezért nem Epiphanius ellenére, hanem az iránta érzett szeretettől indítva folytatom azt, amit ő megkezdett, és nem törődöm a rosszakarók gáncoskodásaival.” *Szent Hilarion élete* 1. Epiphanius püspök említett levele nem maradt fenn, a kutatók egy része létezését is kétségbe vonja.
- 30 Rebenich 1992, 130.

Bibliográfia

- Burrus, 2001: Burrus, Virginia, „Queer Lives of Saints: Jerome’s Hagiography”: *Journal of the History of Sexuality* 10/3 (2001) 442–479.
- Cavallera 1922: Cavallera, Ferdinand, *Saint Jérôme. Sa vie et son oeuvre*, Louvain–Paris, 1922.
- Gamble 1995: Gamble, Harry Y., *Books and Readers in the Early Church. A History of Early Christian Texts*, New Haven, 1995.
- Genette 1987: Genette, Gérard, *Seuils. Collection „Poétique”*, Paris, 1987.
- Genette 1989: Genette, Gérard, *Paratexte*, Frankfurt/M. – Paris, 1989.
- Grützmacher 1901–1908: Grützmacher, Georg, *Hieronymus. Eine biographische Studie*, Leipzig–Berlin, 1901–1908.
- Harvey 2005: Harvey, Paul B., „Jerome Dedicates his *Vita Hilarionis*”: *Vigiliae Christianae* 59 (2005) 286–297.
- Kelly 2003: Kelly, J. N. D., *Szent Jeromos élete, írásai és vitái*, Budapest, 2003.
- Layton 2002: Layton, Richard A., „Plagiarism and Lay Patronage of Ascetic Scholarship: Jerome, Ambrose, and Rufinus”: *Journal of Early Christian Studies* 10 (2002) 489–522.
- Letsch-Brunner 1998: Letsch-Brunner, Silvia, *Marcella – Discipula et Magistra. Auf den Spuren einer römischen Christin des 4. Jahrhunderts*, Berlin, 1998.
- Nautin 1972–1974: Nautin, Pierre, „Etudes de chronologie hiéronymienne (393–397)”: *Revue des études augustiniennes* 18 (1972) 209–218; 19 (1973) 69–86, 213–239; 20 (1974) 251–281.
- Rebenich 1992: Rebenich, Stefan, *Hieronymus und sein Kreis: prosopographische und sozialgeschichtliche Untersuchungen* (Historia Einzelschriften 72), Stuttgart, 1992.
- Rebenich 2000: Rebenich, Stefan, „Der Kirchenvater Hieronymus als Hagiograph. Die *Vita Sancti Pauli primi eremita*”: Elm, Kaspar (et al.), *Beiträge zur Geschichte des Paulinerordens*, Berlin, 2000, 23–40.
- Saller 1989: Saller, Richard, „Patronage and Friendship in Early Imperial Rome: Drawing the Distinction”: Wallace-Hadrill, Andrew (szerk.), *Patronage in Ancient Society* (Leicester-Nottingham Studies in Ancient Society, Vol. 1), London – New York, 1989, 49–62.
- Saller 2002 (1982): Saller, Richard, *Personal Patronage under the Early Empire*, Cambridge – New York, 1982, 2002.
- Schor 2009: Schor, Adam M., „Patronage Performance and Social Strategy in the Letters of Theodoret, Bishop of Cyrrhus”: *Journal of Late Antiquity* 2 (2009) 274–299.
- Starr 1987: Starr, Raymond J., „The Circulation of Literary Texts in the Roman World”: *CQ* 37 (1987) 213–223.
- Williams 2006: Williams, Megan Hale, *The Monk and the Book. Jerome and the Making of Christian Scholarship*, Chicago–London, 2006.